

A NEM-MAGYAR NÉPELEMELK HELYZETE KÖZÉPKORI TÁRSADALMUNKBAN

A XVIII. SZAZADBAN egész Európában egyszerre fellángoló nemzeti érzés egészen új helyzetet teremtett az egyes nemzetek egymáshoz való viszonyában. Nem csoda tehát, ha mindazok, akik e viszonyt vizsgálták, egészen a legutolsó évtizedekig alig-alig nyúltak vissza régebbi időkbe; természetesen tartották, hogy a nemzeti öntudat és érzés kialakulása előtt a népek közti viszony sem igen lehetett kérdés tárgya. Főként a középkorban nem: hiszen akkor egész Európát a keresztény univerzalizmus gondolata fogta egységbe, s ez már eleve útját állta annak — gondolták —, hogy a népi, nemzetiségi tudat nagyobb mértékben befolyásolhatta légyen az egyes népek egymáshoz való viszonyát.

Az újabb kutatások azonban ezt az eleve feltételezett, különben sok tekintetben valószínűnek látszó álláspontot a mesék világába utalták: az európai szárazföld népei bizony meglehetősen ellenséges érzülettel viseltettek egymás iránt már a középkorban is; félelemmel és így gyűlölettel, vagy pedig lenézéssel és fitymálással tekintettek egymásra a szerint, hogy milyen volt köztük a hatalmi helyzet. Ott pedig, ahol két, vagy több nép arra volt kényszerítve, hogy szorosan egymás mellett, egy államban élje életét, ez a kölcsönös gyűlölet és megvetés sokszor tettelegességben is kifejezésre jutott. Így például a germán-szláv néphatáron cseh-lengyel-német viszonylatban már a középkor folyamán egészen „modern“ állapotok uralkodtak: egy-egy terület politikai hovatartozását nem egyszer a szerint ítélték meg, hogy milyen nyelvet beszélt a rajta élő lakosság; a gneseni egyház XIII. századi statutumai szerint egyházi iskolákban németek csak akkor taníthattak, ha tökéletesen beszéltek lengyelül; egy 1326-i zsinati határozat pedig minden egyházi javadalomból kizárta az idegeneket. A felsorolást tovább folytathatnók: e helyett csak utalunk arra, hogy a kölcsönös gyűlölet az orrcsonkítástól, nyelvkitépéstől sem riadt vissza — szomorú bizonyosságául annak, hogy a keresztény univerzalizmus gondolata koránt sem tudott irányító tényezővé válni a mindennapi élet ügyesbajos kérdéseiben.¹

VAJON MILYEN VOLT A MAGYARSÁG és a betelepült nem-magyar népelemek viszonya ezekben az évszázadokban?

A kérdést *Szekfű Gyula* vetette fel 1935-ben.² Abból a kétségtelen tényből indult ki, hogy a magyarság finn-ugor és türk törzsek

¹ Mindezekre ld.: *E. Maschke*: Das Erwachen des Nationalbewusstseins im deutsch-slavischen Grenzraum, 1933., és *H. Zatschek*: Das Volksbewusstsein, sein Werden im Spiegel der Geschichtsschreibung, 1936. Eredményelket *Szekfű Gyula* vetette össze a magyar viszonyokkal: Népek egymás közt a középkorban. Magyar Szemle XLI. k. (1941) 225., s köv. l.

² A magyarság és kisebbségei a középkorban, Magyar Szemle, XXV. k. (1935) 5., s köv. l.

egyesüléséből keletkezett, s műveltség, politikai vezetés tekintetében ez utóbbiak jutottak irányító szerephez; ha tehát azt akarjuk megtudni: milyen magatartást tanúsított a magyarság a közéje települt idegen néptöredékekkel szemben, azt kell megvizsgáljunk: hogyan kezelték e türk népek a hatalmuk alá került népeket?

E lovas-nomád népek életformájához — mondja Szekfű — szinte elválaszthatatlanul hozzá tartozott az örökös mozgás, helyváltogatás, és ezzel együtt természetesen a hódítás. Ez a hódítás azonban rendszerint igen laza jellegű volt: a meghódított nép csak a legfőbb politikai vezetés útján került kapcsolatba a hódítóval — amint ezt éppen a magyarság honfoglalás előtti életéből tudjuk. Sem a bolgárok, sem a kazárok nem érintették a magyarság törzseinek belső életberendezését, nem keveredtek össze velük, tehát nem akarták őket beolvasztani; csatlakozást, hódolást csupán katonai téren követeltek tőle; ez azt jelentette, hogy békében a magyar szállások őrizték és védték külső támadások ellen a hódítók szállásterületét, háborúban pedig a legveszélyesebb pontokon, támadásnál az első sorban kellett harcolniuk.

Csak természetes — folytatja Szekfű —, hogy a magyarság ezt a századokon át beidegzett bánásmódot alkalmazta új hazájában is a közéje került idegenekkel szemben. Ugyanúgy a határszéleken helyezte el a később csatlakozott népeket — mit sem változtatva belső életükön, népi egyéniségükön —, mint ahogyan egykor vele tették a bolgárok, kazárok is. Amikor pedig felvette a keresztény vallást, ez a nomádkori örökség még jobban megerősödött a keresztény monarchia népek és nemzetek felett álló univerzalizmusával.

Ez az eszmei háttér, mondhatni elvi alap magyarázza meg, hogy a magyarság szívesen látta azokat a kisebb-nagyobb népcsoportokat, melyek az általa birtokolt földön, az ő államánk kereteiben akarták folytatni életüket. De ez magyarázza meg azt is, hogy nem akarta megsemmisíteni a betelepülők népi egyéniségét: nyelvet, belső társadalmi berendezését, azaz — mai szóhasználattal — nem akarta asszimilálni őket. Világos bizonyossága ennek az, hogy nagy tömegben telepítette le a szászokat, nyilván védelmi szempontból, az ország keleti szélein: Erdélyben és a Szepességben, a kúnokat pedig — pusztai életmódjuknak megfelelően — az Alföldön; s nem csak hogy nem bontotta meg soraikat, hanem egyenesen elősegítette autonómiájuk kialakulását, s ami ezzel egyet jelentett: népi különállások megtartását. Csak ilyen körülmények között történhetett meg, hogy Liège-ből a XII. század folyamán Heves megyébe bevándorolt franciák még a XV. század közepén is saját nyelvükön beszéltek, pedig kétségtelenül kis szigetet alkotnak a magyarság tengerében. A magyarral rokon besenyők is megőrizték különállásukat, pedig vagy 30 vármegye területén szétszórta tan éltek; Fejér megyében, az ország kellős közepén még a XV. században is saját „besenyő comes“-ük volt, s 1435-ben Zsigmond király az ő „besenyő jogaik alapján“ biztosította törvénykezési kiváltságukat.

Szekfű válasznak szánta tanulmányát mindazoknak, akik a propaganda silány eszközeivel — az igazsággal mit sem törődve

— a magyarságot „születet népelnyomó“-nak igyekeztek és igyekeznek feltüntetni. Érvelése világos, meggyőző és mindenek előtt tárgyilagos.

Mégis, azt kell mondanunk: célkitűzése — ha nem is tette elfogulttá — nem maradt hatás nélkül szemléletére; a magyarsággal szemben elhangzott vádak készítették bizonyára arra, hogy a kérdést így fogalmazza meg: igaz-e, hogy a magyarság elnyomta nemzeti kisebbségeit? A kérdés természetének megfelelő válasza is: a magyarság nem nyomta el a betelepített idegeneket, meghagyta szokásaikat, jogaikat s elősegítette autonómiájuk kifejlődését. Mindez kétségtelenül igaz, de csupán negatív oldala a kérdésnek. Mutatja ezt az is, hogy Szekfü nem tért ki azokra a hatalmas átalakulásokra, amelyek idők folyamán a „kisebbségek“ helyzetében végbementek, s arra sem adott természetesen választ: miért történtek ezek a változások.^{2a}

Hol van tehát a kérdés „pozitív“ oldala?

Királyainkat nyilván bizonyos célok, szempontok vezérelték e betelepülőkkel szemben, s ehhez képest szabták meg és változtatták ezek jogait, kötelességeit. Azaz: *a nem-magyar népelemekkel való bánásmódot betelepítésük célja határozta meg.* Végső fokon tehát az a kérdés: miért telepítették be királyaink a nemzeti „kisebbségeket“?

Történetpolitikai irodalmunk első, mindmáig legszebb alkotásának, az Intelmeknek az írója külön részt szentelt ennek a kérdésnek: munkája VI. fejezetét. Tette pedig ezt azért, mert — mint írja — az idegen telepesekből igen nagy haszna van az országnak. Miért? Azért, mert különféle nyelveket, szokásokat, mesterségeket, fegyvereket hoznak magukkal.³ Ugyancsak a hasznosságot hangsúlyozzák az oklevelek is lépten-nyomon éppen abban a részben — az arengában —, mely az elvi indoklást szokta tartalmazni.⁴

Mindezekből pedig kétségtelen: királyaink hadi, gazdasági célzattal hívták be e hospeseket hazánkba; azzal, ami e hasz-

^{2a} Nem tér ki ezekre a kérdést legrészletesebben tárgyaló tanulmányában sem. Ld. Állam és nemzet (Budapest, 1942.), 85., s köv. l.

³ „In hospitibus et adventitiiis viris tanta inest utilitas, ut digne sexto in loco regalibus dignitatis possit haberi.“ Azt is megmondja az író: mi ez a nagy haszon? „Sicut enim ex diversis partibus et provinciis veniunt hospites, ita diversas linguas et consuetudines, diversaque documenta et arma secum ducunt, que omnia regna ornant et magnificent aulam et perterritant exterorum arrogantiam.“ Szentpétery: *Scriptores Rerum Hungaricarum*. II. k. 624—625. l. — Ugyanígy magyarázza a szöveget Szabó István is. A magyarság életrajza (A Magyar Történelmi Társulat könyve. VIII. k., Budapest, é. n.), 58. l.

⁴ *Regiæ serenitatis devotioni plurimum expedit, quod ex fonte nascitur pietatis, ut hospites omnes ad sinum suae benignitatis confugientes suscipiat et foveat, sed ratio persuadet, ut eos propensius protegat et promoveat, quos ad honorem coronae et regni utilitatem inspererit efficacius invigilare.* Zimmermann—Werrer: *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen* I. k. (Hermannstadt, 1892.) 8. l. Ld. még u. o. 9. és 11. l. (hospites, „quorum conversatio et utilis esse regno discernitur, et oratio deo commendabilis esse reperitur.“) Ld. még: Sopronmegyei Okmánytár I. k. 1. és 3. l.; Fejér: *Cod. Dipl.* III. l. 316., 370. és 390—391. l. (különösen az utóbbi taglalja részletesen a társadalmi hasznosságot), továbbá u. o. III. 2. 140. és 404. l. etc.

nossági szempontokon kívül esett, nem igen törődtek; így a népi egyéniség szinte magától értetődően kívül esett politikai célkitűzéseiken; az e téren bekövetkezett fejlődés tehát nem célja, hanem csupán természetes velejárója lehetett az eredeti cél: a hadi- és gazdasági hasznosság érvényesülésének.⁵

Nem szorul ezek után bővebb bizonyításra, hogy királyaink a beköltözött hospesekben nem a nemzeti kisebbségeket látták, hanem a társadalom hasznos elemeit. Ebből pedig egyenesen következik: *a nem-magyar népelemek életének, sorsának változásai nem a nemzetiségi kérdés síkján, hanem a társadalmi fejlődésből érthetők meg maradéktalanul.*

EBBEN AZ IRÁNYBAN a kezdeményező lépéseket *Deér József* tette meg. Annak ellenére t. i., hogy céljául észrevehetően a Szekfű által adott elvi keretek kitöltését tűzte ki,⁶ éppen a döntő ponton túlmént Szekfűn: rámutatott arra, hogy a „nemzetiségek“ életében az idők folyamán igen nagy változások történtek, s e változások a magyar társadalom általános fejlődésével állottak összefüggésben.⁷

A problémát azonban gyökerében *Mályusz Elemér* ragadta meg.⁸ Abból az alapvető fontosságú felismerésből indult ki, hogy az „állam jellegének változásai kapcsolatban vannak a társadalmi fejlődéssel, sőt annak függvényei“. Ebből pedig szinte önként következik, hogy a „nemzetiségek“ kezelésében beállott módosulások is végső fokon a társadalmi fejlődésben lelik magyarázatukat.

A XI—XII. századra vonatkozóan egészen új anyagot hozott *Mályusz* a kérdés vizsgálatába: meggyőzően mutatott rá arra, hogy a népnevekből i képzővel képzett falunévek — mint pl. Csehi, Horváti, Németi, Tóti stb. — a XIII. század előtt keletkeztek. E településtörténeti módszerrel 17 cseh, 12 horvát, 35 német, 8 vallon, 17 rutén és 13 tót faluról mutatta ki, hogy lakóit a XI—XII. században telepítették le királyaink. Már most — folytatja *Mályusz* — a nemzetiségi politika szempontjából döntő fontosságú, hogy e fal-

⁵ Egészen más utakon ugyannerre az eredményre jutott *Szabó István* is. „Magát a népliséget az állam kifejezetten nem figyeli, nem befolyásolja, életfolyamát célzatosan nem akadályozza és nem is táplálja: nem mesterséges, hanem természetes erők szabják meg pályáját.“ I. m. 65. l. Abból a kötségtelen tényből, hogy az Intelmek idézett mondata ama hasznos dolgok között, melyeket a hospesek hoznak magukkal, felsorolja a különféle nyelveket is, továbbá e rész híres maximájából — gyenge és törékeny az egynyelvű (szokásjogú) ország — azt következtethetné valaki, hogy királyaink célja az idegen népi egyéniség fenntartása volt. Ilyesfajta disszimilációs politikának azonban nincs nyoma: az önkéntes csatlakozást, beolvadást soha nem igyekezett egyik királyunk sem megakadályozni. Legfeljebb azt bizonyítják e kitételek — ezt azonban kétségtelenül —, hogy a magyar politika szívesen fogadta az idegen nyelvű telepeseket, s nem törekedett nyelvük, ezzel népi különállásuk megszüntetésére.

⁶ *Deér József*: Pogány magyarság, keresztény magyarság (Budapest, 1938), 267. l.

⁷ U. o. 187. s köv. l. (különösen a 193. l.). Mivel itt csak a nem-magyar népelemekkel való bánásmód elvi alapjainak vizsgálatára szorítkozunk, egyébként hasznos és értékes, de elvi tekintetben Szekfű megállapításain nyugvó fejtegetéseire nem térhetünk ki részletesen.

⁸ *Mályusz Elemér*: A középkori magyar nemzetiségi politika, Századok, 1939, 257. és 385. s köv. l.

vak szét voltak szórva a magyarság tengerében — világos bizony-ságául annak, hogy az államhatalom be akarta őket olvasztani.

Ugyanezt a módszert: a szétszórást alkalmazták királyaink a többnyire rokon, keleti eredetű betelepülőkkel: böszörményekkel vagy izmaelitákkal, székelyekkel szemben is. A mohamedán vallású böszörményekkel szemben pl. Szent László elrendelte: „ha megke-resztelésük után visszatérnek régi hitükre, lakóhelyükről elfűzve más falvakba helyeztessenek át; akik ártatlanoknak bizonyulnak, maradjanak lakóhelyükön“. Kálmán pedig egyenesen jutalommal kecsegtette azokat, akik a titkos mohamedánokat feljelentik. Meg-parancsolta továbbá, hogy minden izmaelita falu építsen templomot; ha a templom elkészült, a lakosság fele költözzék el, és más-hol telepedjék le; izmaelita ne merje leányát a maga nemzetségéből származónak adni feleségül, hanem csak kereszténynek. Ezen intéz-kedések — folytatja Mályusz — elsősorban vallási célokat szolgál-tak; világos azonban, hogy a vallási csere magával hozta beolva-dásukat is: „... a kereszténnyé válás magyarosodást jelent“.

A cél az asszimiláció lévén, természetes, hogy királyaink nem adtak autonómiát a legkisebb idegen településeknek — így az ugyan-csak szétszórta élő besenyőknek sem. Minden besenyő közvet-lenül a nádor hatásköre alá tartozott, ami függetlenséget jelentett a megyétől, s ennek következtében kétségtelenül megkülönböztetett állapotot. A nádor azonban az egyes csoportok élére ispánokat állí-tott s ezek, illetőleg helyetteseik ítélkeztek a besenyők felett. Auto-nómiáról tehát, mivel bírákat sem maguk választották, nem lehet beszélni a besenyőknél, amint hogy a székelyeknél sem.

Ha ez utóbbiaknak autonómiájuk lett volna, érthetetlen lenne: a zárt egységben maradó nép, amelyet ősi szervezete is összetartott, hogyan lett nyelvében, jellegében magyar, miért nem őrizte meg esetleges török nyelvét? De érthetetlen az is: ha a székelység zárt egységben a magyarsághoz csatlakozott török nép volt, hogyan lehetséges, hogy a nemzetségnevek „általában, határozottan ma-gyar eredetűek“? Mályusz magyarázata így hangzik: a székely név jelentése — herceg törzse; a törzs pedig mesterséges alakulat, a fejedelmi akarat hozza létre. Így tehát az a fejedelem — akár Árpád, akár más — aki e törzset megalkotta, különböző török-magyar népelemekből rakhatta össze; később pedig, az esetleges vérveszteségek miatt támadt hézagokat magyarokkal töltötték föl. Így válhatott az eredetileg rokon, de nem magyar székelység magyarrá.

Mindezek alapján önként adódik a végső következtetés: a XI—XII. században a magyar politika tudatosan asszimilálni akarta a betelepült »nemzetiségeket«. Kétségtelenné teszi ezt az is — mondja Mályusz —, hogy míg a fentiek szerint minden »nemzeti-séget« szétszórta az államhatalom, egy népet, a zsidóságot egyenesen elzárta még az asszimiláció lehetőségétől is.

„A XIII. század nagy, kihatásaiban egyenesen döntő fordulatot hozott a nemzetiségi politikában: a szétszórás helyébe a tömörítést állította. Az új elvet II. Endre ritka határozottsággal fogalmazta meg: »Az egész nép egy nép legyen« — mondotta“ a szebenvidéki

szászok részére adott kiváltságlevélben, az úgynevezett Andreanumban. E célból kitelepítette a szászok között élő magyarokat, székeleket, bessenyőket, oláhokat, s így az eddig szakadozott szász települést egységessé tette: ami természetesen együtt járt az eddigi asszimilációs politika elejtésével.

Hasonló kiváltságokat kaptak 1271-ben V. Istvántól a XIII. század elejétől betelepült szepesi szászok is — a közöttük élő magyarok nagy száma miatt területi különállás nélkül.

Ugyancsak ez az elv, a tömörítés magyarázza meg azt is, hogy a kunokat egy tömegben telepítette le IV. Béla a tatárjárás után.

III. Endrének ama törekvése mögött, hogy az összes oláhokat Székes nevű birtokára telepítse össze, ugyancsak ez az új elvi alap húzódik meg.

Kétségtelen, hogy ez az óriási átalakulás az államhatalom akaratából, az ő beleegyezésével történt, s nem a „nemzetiségek“ kényszerítették ki. Ha tudniillik a „nemzetiségek“ olyan követeléseket támasztottak volna a királlyal szemben, melyeket nem helyeselt, a király bizonyára éppen úgy kitéssékelt volna őket országából, mint például a fegyveres erő tekintetében legerősebb idegen csoportot: a német lovagrendet.

Mi készítette vajjon királyainkat eddigi politikájuk megváltoztatására? Mályusz remekül fejtí fel az okokat: a XIII. század elejétől a királyi birtokok egyre gyorsuló ütemben kerültek magánosok kezére. Ezzel párhuzamosan a király hatalma is egyre jobban összehusugorodott; ennek a folyamatnak akartak királyaink gátat vetni s megakadályozni »az alattvalók egész tömegének, főleg a szabadoknak, libereknek magánföldesúri joghatóság alá kerülését«. Ezért foglalták az idegen származású népelemeket jogi egységbe. Végeredményben tehát a magyar társadalom fejlődésében beállott átalakulás hozta létre a nemzetiségek helyzetében bekövetkezett változásokat.

Mindazok a kiváltságok azonban — folytatja Mályusz —, melyeket a nemzetiségek élveztek új helyzetükben, korántsem jelentettek még autonómiát. Legfelső fokon a királytól függött az egész közigazgatás, bíraskodás, aki ezt a jogát valamelyik főlisztviselője — a kunok felett a nádor, a székelek felett az erdélyi vajda, a szászok felett a szebeni ispán — útján gyakorolta. A hűbéri állam jellegének megfelelően tehát a hűbériség láncolatán fűzte őket magához; különbségeket az egyes nemzetiségeken belül a hadi érdek szerint tett, a rétegződés ennek alaján jött létre; az asszimilációt nem erőszakolta, az önkéntes beolvadásnak azonban nem volt ellensége. Ez az önkéntes asszimiláció természetesen társadalmi síkon zajlott le: az egyes nemzetiségek törekvő, kiemelkedő elemei felkerülve a nemesség soraiba, minden külső, hatalmi beavatkozás nélkül, szinte észrevétlenül váltak magyarokká.

Újabb döntő fordulat a XV. század folyamán következett be a nemzetiségek életében akkor, mikor a hűbéri magyar társadalom, s vele együtt az állam rendi jellegűvé vált. Szinte azt lehetne mondani: a köznemesség megyei autonómiájával párhuzamosan alakult ki a nemzetiségek önkormányzata. Miért? Nyilván azért, »mivel

a nemzetiségek nem izolált sejtek, hanem a magyar társadalom részei, s így természetesen osztoznak annak sorsában, berendezésének változásaiban.

A kezdeményező, mint azt például az erdélyi szászok esetében láthatjuk, ismét az államhatalom volt. Mátyás saját elhatározásából adta meg a szebenieknek a királybíró, a comes választásának jogát 1464-ben; ő forrasztotta egységbe a szebeniekkel az eddig különálló szász települési területeket: Besztercét, Meggyest, Selyket és a Barcaságot. Neki köszönheti a szászág bíráskodási, közigazgatási, kulturális és gazdasági önkormányzatát. S hogy mindez királyi kegyből hullott a szászok ölébe, nem pedig ők vívták ki a királlyal szemben, mutatják a következmények: Mátyás halála után sokkal gyengébb uralkodóval szemben sem tudták megvédelmezni autonómiájukat a támadások ellen.

A szepesi szászok nem jutottak el az autonómiának erre a teljes fokára. Ennek oka az volt, hogy itt a magyarság erősebb lévén, a szász település nem válhatott zárttá; a Szepesség nemesi megyévé alakult, s így a szepesi főispán kezében maradt a közigazgatás és a magasabb fokú bíráskodás is.

Egészen másként alakult a kunok sorsa: a XIV. században még a nádor официálisai ítélték felettük — a nemeseknek számító jászkúnok által választott bíróval együtt. Helyzetük tehát sok tekintetben hasonló volt a szebeni szászokéhoz. 1456-tól kezdve azonban a székek kapitányai és közkúnjai választottak maguk közül egy-egy esküdt kapitányt, a közkúnok pedig maguk közül 12 esküdtet, s ezek 14-en határoztak, ítélték a kúnok minden ügyében.

Szemmel láthatóan mindent megtett a királyság a románok egységbe fogására, önkormányzatuk kialakítására is. A XV. század előtt ezek szervezkedése egyes királyi várak — így Déva, Jófő, Hunyad, Haczak, Fogaras, Karán, Komját — körül indult meg. Egységgé először Hunyadi János fogta őket össze 1451-ben; ekkor, mint kormányzó, a hét román szék szolgabíráihoz intézte parancsát, akik ezután a nemesekkel együtt Sebes városába, a hét román kerület székhelyére jöttek össze közgyűlésre. Ezt az egységet V. László 1457-ben még tovább fejlesztette: élükön ettől kezdve a király által kinevezett ispán állt, aki mellé ellenőrökké a románok bírái rendeltettek. Területüket a király egységessé és zárttá nyilvánította. Ezeket a nagyfokú lehetőségeket azonban a románság nem tudta kiaknázni, autonómiája így nem forrott ki teljesen. Nem azért, mintha az államhatalom nem tett volna meg mindent ebben az irányban, hanem azért, mert belső szervezetük nem volt még érett az önkormányzatra.

Pontosan ez volt a helyzet a munkácsi uradalom kereteiben, s a Bereg megyében élő rutének esetében is: alsóbb fokon még csak a maguk választotta vajda ítélte felettük: fontosabb ügyekben azonban a főispán, illetőleg a várnagy volt és maradt illetékes.

Végül arra mutat még rá Mályusz: miért nem alakult ki az önkormányzat a tótoknál, holott erre minden lehetőségük megvolt? Azért — mondja —, mert akkor, mikor ez az átalakulás megindult,

a tótok már teljesen hozzásímultak a magyar életformához. Viszont, hogy a magyarság nem nyomta el őket, azt bizonyítja, hogy népi állagukat maradéktalanul át tudták menteni az újkor századaiba.

MINT EBBŐL A VÁZLATOS, futólagos áttekintésből is világosan látható, Mályusz egészen más oldalról igyekezett megközelíteni a kérdés lényegét, mint Szekfű. Eredményeik mégis csak egy kérdésben — igaz, hogy ott annál élesebben — állnak egymással szemben.

Szekfű szerint a magyarság soha sem akarta asszimilálni »kisebbségeit«, Mályusz szerint pedig — legalább is a XI—XII. században — igen. Természetes tehát, hogy ezen — és csak ezen! — a ponton vitára került a sor.⁹ A vita azonban nem vezetett eredményre.

Szerény véleményünk szerint azért nem, mert mindketten — tanulmányának e részében Mályusz is — a nemzeti kérdés síkján nézték a problémát: az „asszimiláció“-„nemzetiségi tolerancia“ ellentétpárral, mint létrehozó okkal akartak magyarázni olyan jelenségeket, melyeket hadi, gazdasági célkitűzések eredményeztek.

Ez pedig annál feltűnőbb, mert hiszen — mint láttuk — Mályusz törekvése éppen az volt — egész tanulmányának ez a vezérmotívuma —, hogy a »nemzetiségek« sorsában beállott változásokra a társadalmi fejlődésben keressen magyarázatot. Ez az ösztönös felismerés vezette el a XIII. század elején végbement »döntő fordulat« felismeréséhez, és helyes értelmezéséhez; ez az alapgondolata segítette hozzá, hogy a XIII—XV. század látszólag kusza tényei között és mögött meg tudja fogni azokat a célkitűzéseket, melyek e jelenségeket létrehozták.

A XI—XII. század vizsgálatánál azonban — mindezek ellenére — letért erről az alapról; e kor »nemzetiségi politikai« jelenségeit nem a társadalmi fejlődésből magyarázza, hanem az ettől mintegy függetlenül dolgozó államhatalom tudatos és tervszerű eljárásának eredményeit látja bennük.

Mi készítette Mályuszt erre az alapvető fontosságú módosításra? Ha azokat a térképeket nézzük, melyeket új anyagának illusztrálására, a Csehi, Németi stb. falvak elhelyezésére vonatkozóan felhoz, önkéntelenül is az a gondolat támad az emberben: ilyen nagymérvű szétszórás tényleg csak tudatos, tervszerű politika eredménye lehetett; még jobban megerősíti ezt az a tény, hogy királyaink valóban nem telepítették együvé a magyarral rokon „nemzetiségeket“: bőszoarményeket, besenvőket sem.

Egyedül az erdélyi szászok nagyobb mérvű együvé telepítése nem támogatja kimondottan ezt az álláspontot. Mályusz szerint azonban legalább is nem áll ellentétben a fentiekkel; azt írja ezzel kapcsolatban: a XII. században »a szász telepeket nemcsak a különböző királyi ispánok hatásköre választotta el egymástól, hanem a

⁹ Szekfű Gyula: Még egyszer középkori kisebbségeinkről, Magyar Szemle, XXXIX. k. (1940) 169. s. köv. I. Mályusz Elemér: Az egynyelvű ország, Századok, 1941, 113. s. köv. I. Szekfű Gyula: Népek egymás közt a középkorban, i. h. i. l.

közjük ékelődő régi magyar falvak, meg a sebesi székelyek földje is. Ily szétszórtan, megbontott népi területtel a szászság beolvadásra volt ítélve. Ettől a sorstól szabadította meg őt II. Endre 1224-ben, amikor a székelyeket s bizonyára a királyi megye népeit is kivonta köréből, területét egységessé tette, a különböző királyi ispánok hatáskörét megszüntetve a szebeniet terjesztette ki föléje, s egyetlen népelemmé fogva össze, terheit és kiváltságait egyetemlegesen állapította meg.¹⁰ Ezek szerint tehát, ha 1224-ben nem következik be a nagy fordulat, a szászok beolvadtak volna a magyarságba.

Ha azonban tekintetbe vesszük azt, hogy a Csehi, Németi stb. falvak lakói a XIII. század elején bekövetkezett változások ellenére is feloldódtak a magyarság tengerében, világos, hogy az esetleges beolvadás szempontjából döntő súllyal esett latba: mennyire volt egységes és összefüggő a szebenvidéki szász település?

Erre vonatkozóan Mályusz ezt írja: »... a teljes asszimilációra törekvő politika alapfeltétele már az Andreanum előtt megsemmisült. A szebenvidéki, eredetileg széttagolt szász telepek ugyanis akkor olvadtak volna be a közjük ékelődő magyarságba, ha ez náluknál nagyobb számú. Lehetséges, hogy már kezdetben sem volt a magyarság döntő fölényben, mivel Erdélynek ezt a táját a Dunántúlhoz viszonyítva aránylag későn és gyéren szállotta meg a magyarság, más vidékek népszaporulatára pedig exponáltabb helyen, mint például a Székelyföldön volt szükség. De bármi volt is az ok, elmaradt a túlsúlyt biztosító népi utánpótlás, s így a magyar falvak, amelyek szerepe a széttagolás lett volna, II. Endre korára közbeékelődő nyúlványokká és szigetekké váltak. A király 1224-ben számot vehetett helyzetükkel, s mert jól tudta, hogy most még kevésbé van módjában magyar rajok betelepítésével erősíteni őket, mint elődeinek a XII. században, kivonta lakosságukat a szászok gyűrűjéből. Ezzel megmentette őket az elnémetesedéstől.«¹¹ Ezek szerint tehát, ha 1224-ben nem következik be a nagy fordulat, a magyarok olvadtak volna be a szászságba.

A két idézett rész láthatóan ellentétben áll egymással; s ez nem csak a szerző, Mályusz figyemét kerülte ki: elsíklott felette bírálójának, Székfünek a tekintete is. Pedig az ellentmondás nem egyszerű tollhiba: Mályusz XI—XII. századi koncepcióját alapjában érinti — s világosan mutatja egyszersmind azt is: hol van a „punctum saliens“? Nyilvánvalóan a szász kérdésnél.

A II. Géza idejétől kezdve több hullámban betelepülő szászok egymásután szállták meg Nagyszeben, Újegyház, Nagysink, továbbá — nagyobbrészt még az Andreanum kiadása előtt — Kőhalom, Szerdahely, Szászváros vidékét, s ami döntő fontosságú: többé-kevésbé összefüggő település formájában.¹² III. Béla már 1191-ben

¹⁰ Századok, 1939, 387. l.

¹¹ U. o. 395. l. A kiemelés tőlünk származik (Szerk.)

¹² E települések menetére ld.: G. D. *Deutsch*: Geschichte der Sieb. Sachsen. 3. Aufl. Bd. I. (Hermannstadt, 1899) 7. s köv. l., továbbá: W. *Horwath*: Die Landnahme des Altlandes im Lichte der Kirchenbauten. Siebenbürgische Vierteljahrschrift LIX. k. (1936) 169. s köv. l. — Horwath nagyon ügyesen a

külön szebeni prépostságot létesített,¹³ ennek hatásköre alá került a szebeni dékánságon kívül — legalább részben — az újegyházi és a nagysinki is. II. András pedig 1212 körül külön szebeni — nyilván szász jellegű — püspökséget akart felállítani.¹⁴ Mindez pedig akkor történt, amikor Mályusz szerint a magyar politika asszimilálni akarta a nemzetiségeket. Már pedig: *ha valóban a beolvasztás lett volna a magyar politika célja, nem türte volna, hogy a szász település egyre masszívabb tömbbé váljék; nem nyújtott volna segédkezet az egyházi egység és különállás kialakulásához sem: hiszen ez mindennél jobban gátolta volna a cél: az asszimiláció megvalósulását. Még kevésbé engedte volna meg azt, hogy az itt lévő magyar falvak „közbeékelődő nyulványokká és szigetekké“ váljanak a német településben olyannyira, hogy meg kelljen menteni őket az elnémetesedéstől.*

Nem kétséges, hogy a XII. századi királyi hatalom meg tudta volna akadályozni ezt a folyamatot — ha akarja. Hogy *nem tette meg ezt, az nyilvánvaló bizonyosága annak: nem a beolvasztás szempontja vezérelte a »nemzetiségek« elhelyezésében, hanem mint fentebb utaltunk rá — hadi és gazdasági célkitűzések; bennük tehát a társadalom hasznos elemeit látta az államhatalom: erre mutat az is, hogy a társadalom akkori szervezetében a várispánságok kereteiben helyezte el a betelepülőket — nem szétszórás céljából, hanem a hadi és gazdasági szempontoknak megfelelően. Ahol az ország védelme azt szükségessé tette, s a ritkább népességi viszonyok megengedték, nagyobb számban telepítettek le királyaink ilyen jövevény telepéseket. Másutt azonban — mint például a viszonylag nagy nép-sűrűségű Dunántúlon — magától értetődően szórványba kerültek a települők.*

Az a nagy változás tehát, melyet Mályusz kitűnő történeti érzékkel vett észre, szükségszerűen következett be e nem-magyar elemek helyzetében a XIII. század elején. A királyi várszervezet felbomlásával új kereteket kellett adni életüknek: egyrészt t. i. a megye fejlődése olyan irányba indult, amelybe nem illettek bele jogilag sem a telepések, másrészt pedig a királyi hatalomnak is érdeke volt, hogy megtarthassa őket; erre pedig valóban csak egy mód volt: ha egységesen kapcsolja őket magához.

Mi volt a helyzet a besenyőkkel és böszörményiekkel? Mint a törvényekből világosan látható, a böszörmények szétszórása val-

templomépítési stílusból következett az illető hely betelepülésének idejére. Az ilyen jellegű vizsgálatok természetesen soha nem lehetnek évszámszerűen pontosak, általánosságban azonban elfogadhatók az eredményeik: ebben az esetben annál is inkább, mert nagyjából megegyeznek más oldalról, más szempontok szerint folytatott kutatásokkal. — Hogy a szebenvidéki szász település az Andreanum idejére már szinte egészen összefüggővé vált, s benne a magyar falvak — mint Mályusz mondja: „közbeékelődő nyulványokká, szigetekké“ váltak, azt az Andreanum szövege is mutatja: nem sok kivenni való település akadt már ezen a tájon.

¹³ Zimmermann—Werner: i. m. I. k. 1—3. l.

¹⁴ Kiviláglik ez a pápának 1212. febr. 12-én kelt, II. Andrásához intézett leveléből: „Super episcopatu de novo creando apud Cibiniensem ecclesiam in Ultrasilvana diocesi, qui metropoli Colocensi subdatur, petitionem regiam nequivimus exaudire“ — írja a pápa. Zimmermann—Werner: i. m. I. k. 13. l.

lasi szempontok miatt történt azért, mert az immár keresztény magyar királyság nem tűrhette, hogy határai között pogányok, illetve nem-keresztények éljenek; ugyanaz a missziós tudat érvényesült irányukban, mint például a XII. század végétől kezdve a balkáni bogumilokkal szemben. Világosan mutatja ezt Szent Lászlónak a böszörményekre vonatkozó, Mályusz által is idézett törvénye: „ha megkeresztelésük után visszatérnek régi hitükre, lakóhelyükről elűzve más falvakba helyeztessenek át; akik ártatlanoknak bizonyulnak, maradjanak lakóhelyükön.”¹⁵ A király tehát csak a kereszténység felvételére akarta őket bírni; akik ezt megtették, azok együtt maradhattak, s megtarthatták népi egyéniségüket — bizonyosságul annak, hogy a király nem törekedett népi beolvasztásukra. Kálmán — törvényei fogalmazásából is látszik — azért nyúlt velük szemben a szétszórás eszközhöz, mert nem tettek eleget a törvénynek: nem tértek át a keresztény vallásra; e szétszórással azonban természetesen együtt járt a népi asszimiláció is, mert az idegen vallás és népesség hordozói ugyanazon személyek voltak. *A törvények tehát csupán a »vallási asszimilációt« célozták: a népi asszimiláció ennek természetes velejárója volt, nem pedig tudatos nemzetiségi politika eredménye.*¹⁶

¹⁵ De negociatoribus, quos ysmaelitas appellat. De negociatoribus, quos appellat ismaelitas, si post baptismum ad legem suam antiquam per circumcissionem rediisse inventi fuerint, a sedibus suis separati ad alias villas removeantur. Illi vero, qui inculpabiles per iudicium apparuerint, in propriis sedibus remaneant. Sancti Ladislai Decretorum Lib. I. 9. §. (Ld.: Závodszy Levente: A Szent István, Szent László és Kálmán korabeli törvények és zsinati határozatok forrásai (Budapest, 1904.), 159. l.)

¹⁶ Ha a politika célja tényleg a népi szétszórás lett volna, érthetetlen lenne: miért adott módot az államhatalom arra, hogy a böszörmények népi egységben éljenek ugyanakkor, mikor vallási együttmaradásukat remélte. Arra lehetne gondolni esetleg, hogy a magyarság tömegeitől övezett falvait nem tartotta már veszélyeseknek a király. Ebben az esetben azonban az a kérdés merült fel: ha népi tekintetben nem tartotta már őket veszélyeseknek az uralkodó, s éppen ezért velük szemben a várakozás álláspontjára helyezkedett, miért nem tette ezt vallási téren is? Ez a kérdés csak akkor oldódna meg, s válna ezzel együtt valószínűvé a fenti feltevés, ha bizonyítani lehetne, hogy az egyes „nemzetiségek” egy tömegben jöttek ugyan hazánkba, de betelepítésükkel az államhatalom szétszórta őket. Ennek azonban éppen a fordítottja történt: ugyanazon nép egyes telepes rajai néha évtizedes távolságokban követték egymást — amint ezt pl. a cseh települések történetéből mindenkétséget kizáróan láthatjuk. (Ernyey József: Régi cseh telepítések hazánkban, Föld és Ember, 1926. Ugyanilyen többszörösen szaggatott lehetett a böszörmények és besenyők betelepülése is. Ld. Karácsonyi János: Kik voltak, s mikor jöttek hazánkba a böszörmények, vagy izmaeliták? Ért. a Tört. Tud. köréből XXIII. k. 7. sz., Budapest, 1913. Györffy György: Besenyők és magyarok. Budapest 1940.). Ilyen körülmények között pedig szinte természetesnek kell tartanunk, hogy szétszóródtak: oda telepítették le őket, ahol a népességi viszonyok, hadi, gazdasági szempontok szükségessé tették. Ezt az elvet meg a besenyő települések mutatják világosan: „a nagyobb besenyő szállásterületek mocsaras, rétes vidékeken találhatók.” „A földrajzi viszonyoknak ily mérvű egyezése ennek a nomád népnek szállásterületeivel nem véletlen műve. Magyarázatát abban leli, hogy a tiszta nomád életmódot folytató besenyőség a magyarországi rétes területekben az életmódjának legjobban megfelelő területet találta meg, amelyekre a félnomád földművelést is folytató magyarságot igényt nem tartott.” (Györffy György: i. m. 143—144. l.). Abból a kétségtelen tényből, hogy a várszervezetbe osztották be a telepeket, még nem következtethetünk

Ugyancsak vallási okok miatt esik el Mályusz negatív érve is: az tudniillik, hogy a zsidóság asszimilációját egyenesen meggátolták királyaink. A zsidóságról az egész középkornak különvéleménye volt, ami a meg-megújuló zsidóüldözésekben is kifejezésre jutott. Ez azonban tisztán vallási és erkölcsi célzatú volt, nem pedig faji vagy nemzetiségi, amint az a törvények szövegezéséből is látható.

A székely kérdésben Gyórfy György kitűnő tanulmánya osztja el Mályusznak az eddigi felfogással szemben emelt, kétségtelesenül jogos észrevételeit. Gyórfy meggyőzően mutatott rá arra, hogy a székelyek nagy többségükben tulajdonképpen az ország bel-sejéből kitelepült és összetelepült magyarok;¹⁷ így sem a nyelv, sem a nemzetségek magyar nevei nem okoznak többé nehézséget. Következésképpen: asszimilációjukra sem kellett királyainknak gondolnunk, mert a székely törzs eredetileg is túlnyomóan magyar népelemekből tevődhetett össze.

MINDEZEK ELŐREBOCSAJTÁSA UTÁN azt a végső következtetést vonhatjuk le: királyaink a XI—XII. században sem akarták asszimilálni a betelepült nem-magyar népelemeket: társadalmi elemekként kezelték őket akkor is éppen úgy, mint a későbbi századokban. S ezzel Mályusz koncepciója teljessé válik: a nem-magyar népelemek helyzete mindig a társadalmi fejlődés függvénye volt, jogaik, kötelességeik ennek alapján módosultak; a XI—XII. században ők is a várszervezetben nyertek elhelyezést éppen úgy, mint a magyarság megfelelő rétegei; a XIII. századtól kezdve hasonlóan egységesen kapcsolta őket magához az államhatalom, mint például az Aranybullában a későbbi köznemesség ősét; a rendi korszak beköszöntésével ők is ugyanúgy megkapták; vagy legalább is elérhették az önkormányzati jogot, mint a megyei keretek között élő nemesség.

tudatos nemzetiségi politikára. Erre éppen akkor kellene gondolni, ha nem ebbe az akkor korszerű társadalmi keretbe helyezték volna el a jövevényeket — a magyarsághoz hasonlóan, hanem — mintegy megkülönböztetetten, más elbánsásban részesítették volna őket.

¹⁷ „... a székelység nem egységes eredetű, hanem a magyarság különböző törzseiből és a magyarsághoz később csatlakozott keleti népelemekből tevődött össze“ — írja Gyórfy. (A székelyek eredete és településük története. Ld. *Mályusz Elemér* (szerk.): Erdély és népei, Budapest 1941. 35. s. köv. 1.: az idézet u. o. 55. l.). Legújabban maga Mályusz szövelt hozzá a kérdéshez (A székelység eredetéről. Melich—Emlékkönyv, Budapest, 1942, 254. s. köv. 1.): Gyórfy eredményeit egyetlen forráshely értelmezésén kívül elfogadta, sőt lényeges pontokon ki is egészítette: a székely törzs megalakulásában részt vevő magyarság számarányát még nagyobb mérvűnek látja, mint Gyórfy. „A zömnek azonban a finnugor nyelvet beszélő magyarság köréből kellett kikerülnie, mert csak így érthető, miért nincs székely nyelv, miért magyarok a székelyek, miért nem különböznek etnikum, népi egyéniség, műveltség tekintetében“ — írja Mályusz (i. h. 256. l.). „Ha a székelység teljes egészében török eredetű és nyelvű nép lett volna, egy tömegben földhöz juttatva, feltétlenül sok folyót és lakótelepet kellett volna török névvel illetnie. Azonban a Székelyföld helynevei... magyar jellegűek...“ „A finnugor elem (magyarság) túlsúlya magyarázza meg továbbá azt az ismertényt is, hogy a székely rovásírás miért magyar írás, vagy hogy a székelység anthropológiai képe miért nem törökösebb, mint a magyarság többi ágáé.“ (u. o. 259. l.)

E különböző társadalmi berendezésekben természetesen különböző lehetőségek adódtak a népi egyéniség fennmaradására: a XI—XII. századi várszervezet jellegénél fogva sokkal kevésbé volt alkalmas erre, mint például a rendiség kora. Tudatos nemzetiségi türelemről, asszimilációról és nem-asszimilációról azonban egyik fejlődési fokon sem beszélhetünk; mindezek mai szemléletünk jellegzetes elemei éppenúgy, mint a nemzeti „kisebbség“, a „nemzetiség“, „nemzetiségi politika“ stb. kifejezések. Ha az egykori történeti valóságban véljük felbukkani tartalmukat, az csupán látszat: korunk horizontján való virtuális tükröződése ama változásoknak, melyek egykor a társadalmi fejlődés síkján mentek végbe.

Mindezekből pedig világosan következik: *a magyarság nem csak hogy nem nyomta el a közéje települt nem-magyar néptörödékeket, mai szóhasználatlalt nemzetiségeket, hanem teljes jogú részekként illesztette őket bele társadalmi szervezetébe.*

Az az éles ellentét tehát, mely Szekfű és Mályusz felfogása között van, és első pillanatra áthidalhatatlannak látszik, csupán lát-szólagos: eredményeik valójában kölcsönösen kiegészítik egymást.

Az összeegyeztetés már meg is történt. Szabó István végezte el „A magyarság életrajza“ című szép könyvében. A felé a szemléleti mód felé, hogy a nem-magyar népelemek helyzetét mindig a magyar társadalom fejlődése határozta meg, melynek első nyomai Deérnél figyelhetők meg, alapjait pedig Mályusz rakta le, Szabó tette meg az utolsó lépéseket: tények hosszú sorával bizonyítja, hogy a magyar politika a nem-magyar népelemekben nem a nemzeti-ségeket látta, hanem a társadalom tagjait.¹⁸ Ebből pedig egyenesen következik, hogy valóban nem volt hazánkban nemzetiségi elnyomás — amint ezt már a problémát felvető Szekfű megállapította.¹⁹

GUOTH KALMAN

¹⁸ I. m. 52. s köv. l. Szabó felfogása — mint látható — nem csupán összegezése az eredményeknek: szemléleti síkon ő tette meg az utolsó lépéseket a kérdés tisztázására. Gyakorlati téren azonban még az ő felfogása sem teljes: a XI—XII. századot illetően nem fogadta el Mályusz megállapításait, de nem is adott választ az ugyancsak fogas, erősen meggondolkoztató érvekre; igaz, hogy munkája, összefoglaló jellegénél fogva erre nem is volt alkalmas.

¹⁹ Ez az áttekintés eredetileg a magyar tudományos irodalom eredményeinek német nyelven való ismertetésére alapított folyóirat, a *Litteraria Hungarica* szerkesztőjének felkérésére készült. Úgy véltük azonban: közlése a *Hitel* lapjain nem érdektelen s nem fölösleges egyébek között azért sem, mert az alapvető tanulmányok Erdély visszatérése előtt láttak napvilágot s így hozzánk nem juthattak el. (A szerkesztő.)